

УДК 347.121

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.75>

ПРОБЛЕМАТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАХИСТІ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Бойко Є.В.,

*студент Київського національного університету**імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0009-0008-8305-6400

Бойко Є.В. Проблематика ефективності цивільно-правової відповідальності у захисті прав інтелектуальної власності.

У статті розглянуто інститут цивільно-правової відповідальності за ушкодження прав інтелектуальної власності в Україні в контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів. З урахуванням вимог Європейського Союзу до захисту інтелектуальних прав проаналізовано, яким чином національне законодавство трансформується для забезпечення більш ефективного правозастосування. Особливу увагу приділено зростанню кількості порушень у сфері авторських прав, прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки та торговельні марки, що обумовлює потребу в чіткому, дієвому й уніфікованому механізмі цивільно-правової відповідальності. У роботі наголошується на специфіці даного виду відповідальності, яка полягає у її переважно майновому характері, а також її здатності слугувати не лише способом компенсації збитків, але й превентивним інструментом, що сприяє дотриманню правової дисципліни у сфері інтелектуального права. Текст містить ґрунтовний порівняльний аналіз положень Цивільного кодексу України та профільних законів, зокрема «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», які містять спеціальні правові механізми відповідальності. Автор підкреслює, що у випадках, коли точна сума збитків не може бути доведена, застосовуються інші форми грошової компенсації, які визначаються за розсудом суду в межах, встановлених законом. Розглянуто роль відшкодування моральної шкоди в цій сфері, яка є особливо актуальною при порушенні особистих немайнових прав – права авторства, права на ім'я, цілісність твору тощо.

У статті детально досліджено проблему процесуального доказування: труднощі встановлення причинного зв'язку між діями порушника та наслідками, обґрунтування розміру упущеної вигоди, визначення моменту порушення. Також автор виокремлює низку специфічних засобів цивільно-правової відповідальності, які мають майнову природу, але водночас спрямовані на усунення джерела правопорушення: зокрема, вилучення і знищення контрафактної продукції, конфіскація обладнання, за допомогою якого створювався незаконний контент, опублікування рішення суду з метою відновлення репутації автора чи правовласника.

Автор обґрунтовує доцільність подальшої оптимізації українського механізму цивільно-правової відповідальності в цій сфері шляхом створення спеціалізованих судів інтелектуальної юрисдикції, впровадження цифрових інструментів виявлення та документування порушень, уніфікації судової практики щодо визначення розміру компенсацій і формулювання стандартів доказування. Розвиток цих напрямів дозволить підвищити ефективність правозастосування, забезпечити баланс інтересів правовласників і добросовісних користувачів, а також зміцнити довіру до системи охорони інтелектуальної власності загалом. Цивільно-правова відповідальність, таким чином, виступає не лише засобом відновлення порушених прав, а й важливою гарантією сталого правового порядку та стимулом до інноваційного розвитку.

Ключові слова: інтелектуальна власність, цивільне право, відповідальність, компенсація, збитки, авторське право, правопорушення, охорона прав.

Boyko E.V. The problem of the effectiveness of civil legal liability in the protection of intellectual property rights.

The article examines the institution of civil liability for violations of intellectual property rights in Ukraine within the context of broader European integration processes. Taking into account the requirements of the European Union regarding the protection of intellectual property rights, the study analyzes how national legislation is being transformed to ensure more effective legal enforcement. Special attention is given to the increasing number of violations in the field of copyright, patent rights, utility models, industrial designs, and trademarks, which necessitates the development of a clear,

efficient, and unified mechanism of civil liability. The paper emphasizes the specific features of this type of liability, namely its predominantly pecuniary nature, as well as its function not only as a means of compensation but also as a preventive tool contributing to legal discipline in the field of intellectual law. The text provides a thorough comparative analysis of the provisions of the Civil Code of Ukraine and sector-specific laws, such as the Law «On Copyright and Related Rights,» the Law «On the Protection of Rights to Marks for Goods and Services,» and the Law «On the Protection of Rights to Inventions and Utility Models,» which establish special legal liability mechanisms. The author notes that when the exact amount of damages cannot be proven, other forms of monetary compensation may be applied, as determined by the court within statutory limits. The role of compensation for moral damage is also examined, which is particularly relevant when personal non-property rights – such as the right of authorship, the right to a name, or the integrity of the work—are violated.

The article explores procedural challenges related to evidence gathering: difficulties in establishing a causal link between the offender's actions and the consequences, substantiating the amount of lost profit, and identifying the moment of infringement. The author outlines a number of specific civil remedies that, although pecuniary in nature, are aimed at eliminating the source of infringement – such as seizure and destruction of counterfeit goods, confiscation of equipment used to produce illegal content, and publication of court decisions to restore the author's or right holder's reputation.

The author substantiates the need to optimize Ukraine's mechanism of civil liability in this area by establishing specialized intellectual property courts, implementing digital tools for detecting and documenting violations, and unifying judicial practice regarding compensation amounts and standards of proof. The development of these areas will enhance enforcement efficiency, ensure a fair balance between the interests of rights holders and bona fide users, and strengthen public trust in the intellectual property protection system. Thus, civil liability serves not only as a means of restoring violated rights but also as a key guarantee of legal order and a stimulus for innovative development.

Key words: intellectual property, civil law, liability, compensation, damages, copyright, infringement, protection of rights.

Постановка проблеми. Україна перебуває на шляху адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу (далі – ЄС), де охорона інтелектуальної власності є пріоритетною сферою. Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 року передбачає необхідність належного та ефективного рівня захисту прав інтелектуальної власності. У 2022 році Україна набула статусу кандидата в члени ЄС, що підтверджує готовність держави до подальших змін задля ефективного регулювання усіх сфер суспільних відносин, у тому числі сфери інтелектуальної власності. Водночас сучасні виклики, зокрема війна в Україні, стимулюють прискорений розвиток новітніх технологій для оборони, що породжує нові питання правомірності використання об'єктів права інтелектуальної власності та застосування цивільно-правової відповідальності за порушення відповідних прав. З розвитком технологій з'являються і нові способи порушення прав ІВ, особливо в цифровому середовищі, де анонімність і транскордонний характер ускладнюють захист. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування, зокрема права інтелектуальної власності. Відповідно до Цивільного кодексу України, право на захист здійснюється судом або іншими встановленими законом способами; кожна особа може звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового чи майнового права та інтересу. В умовах зростання ролі інтелектуального капіталу та інновацій для економіки, питання ефективної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності набуває особливої актуальності. Сучасний стан охорони інтелектуальної власності характеризується, з одного боку, підвищеною увагою держави і суспільства до захисту прав правоволодільців, а з іншого – зростанням кількості правопорушень у цій сфері. Це свідчить про низький рівень ефективності правових засобів, покликаних поновити порушені права та здійснити штрафний (каральний) вплив на порушників. Отже, виникає проблема удосконалення інституту цивільно-правової відповідальності в системі захисту прав інтелектуальної власності, аби забезпечити баланс між стимулюванням творчої діяльності і належною охороною прав авторів та правовласників.

Джерельна база дослідження проблематики ефективності цивільно-правової відповідальності у захисті прав інтелектуальної власності характеризується комплексністю та багатоаспектністю, охоплюючи міжнародні конвенції (Паризька конвенція 1883 р., Бернська конвенція 1886 р., Угода ТРІПС), національне законодавство (Цивільний кодекс України, спеціальні закони у сфері інтелектуальної власності), судову практику Верховного Суду України та ЄСПЛ, фундаментальні монографічні дослідження вітчизняних науковців (О.П. Орлюк, О.О. Підпригори, Ю.С. Шемшученка), дисертаційні роботи останніх років, зарубіжну доктрину провідних правознавців (Р. Мерджес, П. Голдстейн, У. Корніш), наукові статті у фахових виданнях, матеріали міжнародних конференцій,

аналітичні звіти БОІВ та національних органів, науково-практичні коментарі до законодавства та рішення міжнародних судових установ.

Метою даної статті є всебічний аналіз інституту цивільно-правової відповідальності в системі захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досить важливим слід зазначити, що у системі засобів юридичного впливу цивільно-правова відповідальність посідає особливе місце, оскільки вона не лише забезпечує стабільність цивільного обігу, але й виступає ефективним інструментом захисту порушених прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. У сучасному суспільстві, де кожен день породжує тисячі нових правовідносин, саме цивільне право покликане забезпечити рівновагу інтересів, справедливість і правову визначеність. Цивільно-правова відповідальність є однією з ключових гарантій дотримання правопорядку у приватноправовій сфері. Вона з одного боку має компенсаторну функцію — спрямовану на відновлення порушених майнових прав, а з іншого — превентивну, покликану запобігти подібним правопорушенням у майбутньому.

Г.М. Аванесян, Р.О. Басенко розглядають цивільно-правову відповідальність, як правовідношення, що виражається у вигляді несприятливих наслідків майнового і немайнового характеру у боржника, які забезпечуються державним примусом і тягнуть за собою засудження правопорушення і його суб'єкта [1, с. 149]. Автори акцентують увагу на публічно-примусовому характері цивільно-правової відповідальності, підкреслюючи, що вона є не лише інструментом компенсації заподіяної шкоди, але й засобом засудження самого факту правопорушення. Такий підхід дозволяє розглядати цивільно-правову відповідальність як явище, що поєднує в собі як приватноправові, так і публічно-правові елементи, оскільки реалізація відповідальності відбувається в умовах державного примусу і має на меті не лише відновлення порушеного становища, а й певний вплив на правосвідомість суб'єкта, який порушив норми цивільного права.

В.К. Матвійчука, І.С. Тімуша, відмічають, що цивільно-правова відповідальність – це встановлена законом негативна реакція держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні особи певних цивільних прав чи накладенні на неї обов'язків майнового характеру. Цивільно-правова відповідальність може бути договірною і позадоговірною [2, с. 63]. З наведеного можна зрозуміти, що автори трактують цивільно-правову відповідальність насамперед як форму державної реакції на порушення норм цивільного права, яка реалізується через обмеження прав або покладання додаткових обов'язків майнового характеру. Вказана позиція чітко підкреслює юридичну природу відповідальності як санкції, що має не лише компенсаційний, а й регулятивний характер. Поділ відповідальності на договірну та позадоговірну дозволяє охопити широкий спектр правовідносин, у межах яких можуть виникати порушення, і відповідно — наслідки у вигляді застосування правових санкцій.

Також досить значним слід відмітити думку О.Є. Аврамова, Е.В. Вакулович, А.С. Горбенко, у своїй роботі наголошують на тому, що цінність цивільного права полягає у його здатності регулювати поведінку громадян та організацій через їхні інтереси, застосовуючи до правопорушників відповідні правові механізми. Одним із таких ефективних засобів впливу на майнову сферу суб'єктів правовідносин автори вважають цивільно-правову відповідальність, яка виступає санкцією за вчинене правопорушення. Вона проявляється у негативних для правопорушника наслідках, зокрема позбавленні суб'єктивних цивільних прав або покладенні нових чи додаткових обов'язків. Автори виокремлюють низку характерних ознак цивільно-правової відповідальності, серед яких ключовою є її майновий характер. Така відповідальність завжди пов'язана з необхідністю відшкодування заподіяних збитків, шкоди чи сплати неустойки (штрафу, пені). Навіть у випадках відшкодування моральної шкоди, що має немайнову природу, відповідальність реалізується у формі грошової компенсації. Зміст відповідальності зводиться до того, що один суб'єкт цивільних правовідносин відповідає перед іншим — правопорушник перед потерпілим. Метою її застосування, як підкреслюють автори, є не покарання винної особи, а відновлення порушеного майнового стану потерпілого. Водночас у законодавстві передбачені випадки, коли відповідальність носить характер приватного майнового покарання (наприклад, штрафна неустойка), однак такі випадки мають винятковий і, зазвичай, додатковий характер. Розмір цивільно-правової відповідальності, за загальним правилом, відповідає розміру заподіяної шкоди або збитків. Важливою класифікаційною ознакою відповідальності, на думку авторів, є її поділ на договірну та недоговірну, залежно від підстав виникнення прав і обов'язків, порушення яких тягне за собою настання відповідальності [3, с. 81].

Підсумовуючи наведені наукові підходи, можна зробити висновок, що цивільно-правова відповідальність у сучасному праворозумінні є багатогранним явищем, яке поєднує в собі як елементи приватного, так і публічного права. Незважаючи на відмінності у формулюваннях, усі розглянуті автори визнають її правову природу як санкції, що застосовується у разі порушення цивільних норм і виражається у формі несприятливих для правопорушника наслідків. Цивільно-правова від-

повідальність має переважно майновий характер, забезпечується державним примусом і спрямована не на покарання, а на відновлення порушених прав та інтересів потерпілої сторони. Водночас автори звертають увагу на її функціональну багатозначність — від компенсації до засудження неправомірної поведінки, що свідчить про високий рівень нормативного потенціалу цього правового інституту. Поділ на договірну і позадоговірну відповідальність дозволяє ефективно охопити всі основні сфери цивільного обігу, де можливе порушення правовідносин, що ще раз підтверджує важливість глибокого теоретичного осмислення цивільно-правової відповідальності в системі приватного права.

Права інтелектуальної власності (авторське право, суміжні права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки тощо) мають специфічний об'єкт — результати інтелектуальної, творчої діяльності. Порушення цих прав завдає шкоди не лише майновим інтересам правовласника, але часто й немайновим правам автора (праву авторства, праву на ім'я, репутацію творця тощо). Тому цивільно-правова відповідальність у сфері інтелектуальної власності має низку особливостей порівняно із загальними випадками деліктної чи договірної відповідальності.

По-перше, законодавство передбачає спеціальні способи відшкодування збитків та шкоди у разі порушення прав інтелектуальної власності. Окрім загальної норми ст. 22 Цивільного кодексу України [4] (далі — ЦК України) про відшкодування майнової шкоди (прямих збитків і упущеної вигоди) в повному обсязі, спеціальні закони у сфері інтелектуальної власності містять окремі статті щодо відповідальності. Зокрема, ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5] встановлює, що при порушенні авторського права правоволоділець має право на свій вибір вимагати відшкодування заподіяних збитків (в тому числі неотриманих доходів) **або** виплати компенсації. Розмір такої грошової компенсації може визначатися судом у межах, встановлених законом, незалежно від наявності чи розміру заподіяних збитків. Старою редакцією Закону передбачалися варіанти компенсації, зокрема в твердій сумі або в кратному розмірі від вартості примірників чи права використання твору. Отже, у сфері авторського права застосовується підвищена матеріальна відповідальність, яка має певною мірою штрафний характер, спонукаючи порушника до дотримання прав, навіть якщо фактичні збитки не доведені. Аналогічно, спеціальні норми про відшкодування шкоди містяться у законах «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [6], «Про охорону прав на промислові зразки» [7], «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [8] тощо. Таким чином, **диспозитивність** вибору між реальними збитками та встановленою законом компенсацією — важлива особливість відповідальності у сфері інтелектуальної власності, зумовлена складнощами доказування конкретного розміру шкоди від порушення прав інтелектуальної власності.

По-друге, у випадках порушення прав інтелектуальної власності значну роль відіграє відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Автор чи інший суб'єкт права інтелектуальної власності може зазнати немайнової шкоди, наприклад, у зв'язку з посяганням на його репутацію, перекрученням твору, порушенням права авторства чи права на ім'я. ЦК України (ст. 23) [3] і спеціальні закони дозволяють стягнення грошової компенсації моральної шкоди. Суди при визначенні розміру такої компенсації враховують глибину фізичних або душевних страждань, характер немайнових втрат та інші обставини. Отже, цивільно-правова відповідальність у сфері інтелектуальної власності охоплює і компенсацію моральної шкоди, що підкреслює подвійну природу блага інтелектуальної власності — як матеріального, так і нематеріального.

По-третє, поряд із обов'язком відшкодувати шкоду порушник прав інтелектуальної власності може зазнавати й інших негативних наслідків майнового характеру, передбачених законом. Зокрема, суд може постановити конфіскацію (вилучення) всіх примірників контрафактної продукції та обладнання, призначеного для її виготовлення, з подальшим знищенням цих предметів або переданням їх правовласнику. Такий захід прямо передбачений у законодавстві (наприклад, п. «в» ч. 2 ст. 52 Закону «Про авторське право і суміжні права» [5], ст. 16 Закону «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [8] тощо). Вилучення і знищення контрафактних примірників, як і заборона їх подальшого виготовлення чи розповсюдження, мають майновий характер для порушника (втрачений товар, витрати) і, безумовно, є для нього негативними наслідками. Хоча такі заходи іноді відносять до способів захисту права, а не до відповідальності, очевидно, що вони тісно пов'язані: без встановлення факту протиправності поведінки та вини порушника питання про вилучення контрафакту не постає. Відтак, ці заходи можна розглядати як **супутні санкції** цивільно-правового характеру у сфері інтелектуальної власності, спрямовані на припинення та запобігання порушенням.

Нарешті, четвертою особливістю є процесуальні та доказові труднощі, притаманні спорам щодо порушення прав інтелектуальної власності, які впливають на реалізацію відповідальності. Власник права інтелектуальної власності, висуваючи позов про стягнення збитків, зіштовхується з необхідністю довести факт порушення своїх прав, причинно-наслідковий зв'язок та розмір завданої шко-

ди. Нерідко ці обставини складні для доказування, особливо коли йдеться про втрачений прибуток чи нематеріальну шкоду. Відтак, суди іноді відмовляють у позовах через недостатність доказів.

Отже, цивільно-правова відповідальність у сфері інтелектуальної власності характеризується: 1) спеціальними нормами щодо відшкодування шкоди і можливістю стягнення встановленої законом грошової компенсації (що забезпечує гнучкість і підвищену відповідальність порушників); 2) розширеним застосуванням компенсації моральної шкоди; 3) додатковими санкціями майнового характеру (конфіскація, знищення контрафакту тощо) з метою припинення порушення; 4) складністю доказування, що впливає на ефективність притягнення до відповідальності. Всі ці риси треба враховувати при застосуванні цивільно-правових засобів захисту прав інтелектуальної власності.

Висновки. З наведеного можна констатувати, що цивільно-правова відповідальність є ключовим інструментом захисту прав інтелектуальної власності, що полягає у застосуванні майнових санкцій до порушника з метою компенсації збитків і відновлення порушених прав, забезпечуючи справедливую сатисфакцію. Її слід чітко відмежовувати від інших способів захисту, які спрямовані на поновлення чи підтвердження існуючих прав і не завжди тягнуть за собою майнові наслідки. Особливістю відповідальності у сфері інтелектуальної власності є переважно майновий характер санкцій, відшкодування моральної шкоди та застосування спеціальних заходів, як-от вилучення контрафактної продукції чи публікація судового рішення. Ці засоби разом утворюють комплексну систему, що охоплює як матеріальні, так і немайнові аспекти порушення. Перспективи розвитку цього інституту в Україні пов'язані з впровадженням спеціалізованого суду, адаптацією законодавства до європейських стандартів, цифровими механізмами виявлення порушень та підвищенням обізнаності учасників правовідносин. Важливим є також посилення превентивної та компенсаційної функції відповідальності через удосконалення законодавчих механізмів. У результаті цивільно-правова відповідальність відіграє подвійну роль — як інструмент відновлення порушеного права і як стримуючий фактор — сприяючи розвитку інноваційної економіки, захисту творчих здобутків та утвердженню верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аванесян Г.М., Басенко Р.О. Цивільне право України (Загальна частина): навчально-методичний посібник. Полтава : ПІЕП, 2020. 199 с.
2. Цивільне право України (у запитаннях та відповідях): Навчальний посібник : Практикум / За ред. В.К. Матвійчука, І.С. Тімуша. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2013. 348 с.
3. Цивільне право. Особлива частина: навч. посіб. / О.Є. Аврамова, Е.В. Вакулович, А.С. Горбенко та ін.; за заг. ред. Ю.М. Жорнокуя, О.Є. Кухарева; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 420 с.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
6. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 року XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
7. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>.
8. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>.